

КЫСКАЧА БАЯНДАМА

Кыргыз Республикасында аялдардын ден соолугун чыңдоого жана балдардын дени сак өнүгүүсүнө керектүү шарт түзүү үчүн үндү байытуу

«Азык-түлүк коопсуздугу жана туура тамактануу үчүн» коомдук фонду
2022 жыл, октябрь

Кириш сөз

Кыргыз Республикасындагы тамактануунун абалы боюнча жаңыланган улуттук изилдөөлөрдө аныкталғандай балдар жана аялдар арасында микроэлементтердин жетишсиздиги жогорку деңгээлде бойдон калууда. Бул микроэлементтердин жетишсиздиги аялдардын ден соолугуна жана балдардын дени сак өнүгүүсүнө кедергисин тийгизип, ал тургай алардын өмүрүнө да коркунуч туудурган кесепттерге алып келиши мүмкүн. Жалгыз гана темирдин жетишсиздиги балдардын интеллектуалдык жана алардын тулку-боюнун өнүгүүсүнүн кечигүүсүнө, энелердин өүлүмүнө, ал эми фолий кислотасынын кош бойлуу аялдардагы жетишсиздиги түйүлдүктө омуртка, жулун же мээдеги тубаса кемтиктөрдин калыптанышына, ал тургай баланын өлүмүнө да алып келиши мүмкүн. Ошол эле учурда туура байытылган үндү тамактанууга колдонуу микроэлементтердин жетишсиздигинин алдын алууга жана көптөгөн энелердин жана балдардын өмүрүн сактап калууга арналган натыйжалуу, жөнөкөй жана арзан ыкма болуп саналат. Кыргыз Республикасынын 2009-жылы кабыл алынган «Нан бышыруучу үндү байытуу жөнүндө» мыйзамына ылайык, бардык ун өндүрүүчүлөр жогорку жана биринчи сорттогу үндү Саламаттык сактоонун министрилигинин ыйгарым укуктуу органдары тарабынан бекитилген витаминдер жана минералдар менен байытууга милдеттүү. Бирок, иш жүзүнде Мыйзамындын натыйжасыз аткарылып жаткандыгына байланыштуу аялдардын жана балдардын микроэлементтерге болгон муктаждыктары канааттандырылбай келет.

Кыргыз Республикасындагы микроэлементтердин жетишсиздигинин учурдагы абалы

2021-жылы жүргүзүлгөн микронутриенттик жана антропометриялык көрсөткүчтөрү боюнча Улуттук көп тармактуу изилдөө (NIMAS) Кыргыз Республикасында балдардын жана аялдардын арасында темир менен фолий кислотасынын жетишсиздиги жана аз кандуулуктун эң жогорку деңгээлде таркаганын көрсөтүп турат. Кош бойлуу аялдардын арасында эң кеңири таркаган микроэлементтердин жетишсиздиги жүлүндүн чуркугу, мээнин чуркугу, эрини жырык жана таңдайы тешик сыйктуу тубаса кемтиктөрүнүн балдардын төрөлүш коркунучун жогорулатат. Аз кандуулуктун оор түрү менен ооруган кош бойлуу аялдардын арасында энелердин өлүмү, каны аз эмес кош бойлууларга караганда салыштырмалуу эки эсэ жогоруу.

Мындан тышкary, темирдин жетишсиздиги балдардын аң-сезиминин (когнитивдик) өнүгүүсүнө тоско-олдуктарды жаратып, алардын окуу көрсөткүчтөрүн начарлатат жана келечеккө бул балдардын киреше табуу жөндөмүнө терс таасир этиши мүмкүн. 2020-жылы 7375 тубаса майып балдар катталган. Бир жылда 751 бала биринчи жолу тубаса кемтиктөрүнүн аялдардын арасында каттоого алынган, демек 10 мин үчүн 3,0 майып бала төрөлөт.²

1 Толук отчет акыркы жыйынтыктар менен 2022-жылдын аягына чейин жарыяланат.

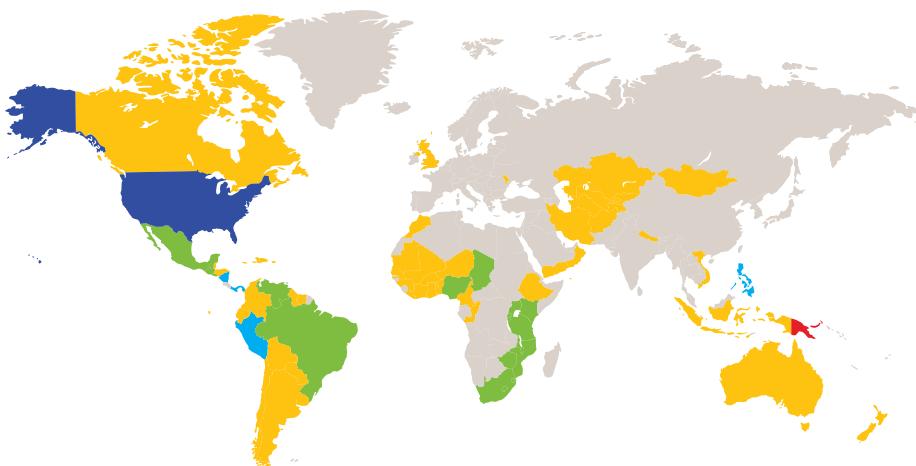
2 Кыргыз Республикасынын саламаттык сактоо электрондук борборунун маалыматтары, 2021-жыл

Унду байытуунун эненин жана баланын ден соолугуна тийгизген оң таасири

Унду байытуу – бул тегирменде өндүрүү учурунда унга керектүү микроэлементтерди кошуу процесси. Бул ыкма микроэлементтердин жетишсиздигин жоюунун эн үнөмдүү ыкмаларынын бири экендиги көп өлкөлөрдө далилделген. Унду байытуу бул тамак-аштын сапатын жакшыртууга багытталган коопсуз ыкма болуп саналат жана жашоонун бардык курагында – түйүлдүктөн тартып токтолгон куракка чейин пайдалуу. Айрыкча өспүрүмдөр, бала эмизген энелер, жана төрөт курактагы аялдар учун өзгөчө мааниге ээ. Бирок унду байытуу керектөөчүлөрдү өздөзүрүн жүрүм-турумун өзгөртүүгө милдеттendirбейт, ал унду байытууга болгон эрежелердин сакталышын камсыз кылуу учун өкмөттөн жана өндүрүшчүлөрдөн системалуу өзгөртүүлөрдү талап кылат.

Дан өгиндерин милдеттүү түрдө байытуу жөнүндө мыйзам - 2022-жылдын июль айы

 Food Fortification Initiative
Enhancing Grains for Healthier Lives

Унду байытуу жаатынданы мамлекеттик саясат

2009-жылы Кыргыз Республикасында “Нан бышыруучу унду байытуу жөнүндө” Мыйзам кабыл алынган, андан кийин 2015-жылы өзгөртүүлөр киргизилип, ага ылайык ата мекендиk жана импорттолгон ун сөзсүз түрдө байытылган болушу керек деген талап киргизилген. Бул мыйзамга ылайык, байытылган унду өндүрүү, ташуу, сактоо жана сатуу жаатында иш жүргүзгөн ар бир ишкер техникалык регламенттердин же ченемдиk укуктук актылардын жана стандарттардын талаптарына ылайык ундуун коопсуздүгүн жана сапатына кепилдик берүүгө милдеттүү. Мамлекеттин рыногуна чыгарылган ундуун улуттук KMS 1353:2019 "Байытылган нан бышыруучу буудай уну, жалпы мүнөздөмөлөр" стандартына ылайыктуулугун жергиликтүү өндүрүүчүлөр камсыздоого милдеттүү.

Жогорудагы Мыйзамдын 4-беренесинде бул мыйзамдын аткарылышын жана иш аракеттерди бардык мамлекеттик органдар менен макулдашууну камсыз кылуу учун ар кандай министрликтерден жана ведомствородон турган Өкмөт милдеттүү деп айтылат. Мыйзамдын аткарылышына жооптуу конкреттүү мамлекеттик орган жок. Ушунун кесепетинен NIMASTЫН натыйжалары көрсөткөндөй үй-чарбаларынын 24% гана байытылган унду жешет, ал эми Мамлекеттик сатып алуулардын электрондук порталы боюнча 2022-жылдын мартаинан авгуустуна чейин байытылган унду бюджеттик мекемелердин 44% гана сатып алган.

24%

Кыргыз
Республикасынын
үй-чарбаларында
ун байытылган

44%

бюджеттик уюмдар
байытылган ун алган

Байытылган унун өндүрүү динамикасы

Кыргыз Республикасында унга болгон муктаждык жылына 600 мин тоннадан ашат. Улуттук статистикалык комитеттин маалыматы боюнча, өлкө ичинде жылына 200 мин тонна продукция өндүрүлөт. Кыргыз Республикасына унду негизги жеткирүүчүлөр Евразия экономикалык биримдин мүчөлөрү: Казакстан жана Россия болуп саналат. Кыргыз Республикасында аз кандуулуктун, микроэлементтердин жетишсиздигинин жана ошондой эле балдардын баш мээсинин жана жүлүндүн кемтиктеринин жайылышын азайтуу үчүн калктын 80%-ын байытылган ун менен камсыз кылуу зарыл. Бул үчүн өлкө жергилиттүү өндүрүлгөн жана импорттолгон ундуун бардыгын байытууну камсыз кылышы керек. 79 казакстандык ундуун 3 маркадагы жана 8 орусиянын унунун ичинен 4 маркадагы уну байытылган ун экендиги аныкталган. Бул Казакстан менен Россиянын байытылган унду өндүрүү жана Кыргыз Республикасына жеткирүүгө мүмкүнчүлүгү бар экенинен кабар берет.

“

Калктын
керектөөсүндөгү ундуун
80%-ы байытылганда
гана аз кандуулуктун
жана фолий
кислотасынын
жетишсиздигин
кутүлгөндөй азайтууга
жетишсе болот

”

Унду байытуу тармагындагы учурдагы координациялоо жана жалпы саясат

«Нан бышыруучу унду байытуу жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамын ишке ашырууга бир катар мыйзамдык жоболор тоскоол болууда. Мыйзамдын 5-беренесине ылайык жергилиттүү мамлекеттик администрациялар өздөрүнүн ыйгарым укуктарынын чегинде калкты байытылган ун менен камсыздашат, ал эми жергилиттүү өз алдынча башкаруу органдары (ЖӨБ) – мамлекеттен берилген укуктардын чегинде иш алып бара алышат. Бирок, Кыргыз Республикасынын «Жергилиттүү мамлекеттик администрациялар жана жергилиттүү өз алдынча башкаруу органдары жөнүндө» Мыйзамына ылайык ЖӨБдөр унду өндүрүүнү, сактоону жана сатууну жөнгө сала алышпайт. Ошентип, Кыргыз Республикасынын "Жергилиттүү мамлекеттик администрациялар жана жергилиттүү өз алдынча башкаруу органдары жөнүндө" Мыйзамына өзгөртүүлөрдү киргизип, тиешелүү каражаттарды өткөрүп бермейинче ЖӨБдөр 5-беренеде каралган калкты байытылган ун менен касызоону ишке ашыра алышпайт.

Мындан тышканы, 2019-жылдын 1-январынан тарта мыйзамды бузууга каршы санкцияларды камтыган "Укук бузуулар кодекси" жана "Жоруктар жөнүндө кодекси" күчүнө киргэн, бирок буларда Кыргыз Республикасынын «Нан бышыруучу унду байытуу жөнүндө» Мыйзамын бузууларга эч кандай жазалоо каралган эмес.

Мыйзам жергилиттүү өндүрүүчүлөрдөн тиешелүү эрежелерди талап кылат, бирок премиксти сатып алууга жана ундуун сапатын көзөмөлдөөгө кошумча экономикалык чыгымдар болгондуктан бул талаптар начар аткарылат.

3 Азық-түлүк коопсуздуugu учун жарандык коом альянсынын: «Нан бышыруучу унду байытуу жөнүндө» мыйзамдын откарылышын көзөмөлдөө боюнча отчеттүү, 2017

Ата мекендиң тегирменчилердин унду байытуу идеясына кызыгуусунун төмөндүгү

Кыргыз Республикасындагы өндүрүүчүлөр буудай унун байытуу менен байланышкан негизги эки көйгөйдү аташты:

- жергиликтүү өндүрүүчүлөр үчүн премикстин баасы кымбат: 1 кг премикс 1230 сом турат, ал эми 1 тонна унга 180 г премикс керектелет, бул 50 кг ундуун баасына 11 сом кошумча чыгымга алып келет. Мындан тышкары унду байытуунун сапатын көзөмөлдөө кошумча чыгымдарды талап кылат;
- Казакстандан келген байытылбаган унга салыштырмалуу жергиликтүү ун төмөн атаандаштыкта.

“

«Байытылган ун чыгарган ишканалардагы жабдуулардын абалын аныктоочу мониторинг 2011-жылдан бери өткөрүлө элек»

”

премикстин баасы
1 230 сом

ал эми
1 тонна унга
180 гр
керектелет

Улуттук мыйзамдар жана ЕАЭБдин мыйзамдары

Кыргыз Республикасынын Евразия экономикалык биримдигине (ЕАЭБ) мүчө болушу ЕАЭБ мүчө-мамлекеттердин ортосунда товарлардын эркин өтүүсүн камсыздагандыктан, Кыргыз Республикасына байытылбаган унду ташып кириүгө тыюу салууну кыйындатат. Кыргыз Республикасы өзүнүн аймагында байытылган унду гана жүгүртүүгө мүмкүн деген жобону TRTS 021/2011-ге киргизүү демилгесин көтөргөн. Бул документтин долбоору ЕАЭБ өлкөлөрүнүн ортосунда талкууда турат.

Беларусь Республикасы бил меселени ЕАЭБ жыйында тиешелүү илимий негиздемелер менен камсыздаганда гана кароону сунуштаган, Армения Республикасы ушул талаптарды Кыргыз Республикасынын аймагында гана колдонуга каршы эмес, Казакстан Республикасы биринчи жана жогорку сорттогу буудай унун милдеттүү түрдө байытууну караган чечимдин долбооруна өз аймагын киргизүүнү сунуштаган, бирок Россия өзүнүн бирдиктүү позициясын билдириген эмес. Россиянын Айыл чарба министрлиги байытылбаган унлу импорттоого тыюу салууну эркин соодага чектөө катары эсептей турганын билдириген. Мынтай шартта жогорку жана биринчи сорттогу унду байытуу боюнча региондук деңгээлдеги талаптардын мыйзамдуулугу жөнүндө маселе чечилбegen бойdon калууда, бул болсо Кыргыз Республикасынын «Нан бышыруучу унду байытуу жөнүндө» Мыйзамын аткарылышына кедергисин тийгизүүдө.

Ошол эле учурда көзөмөл органдары үчүн кайсы мыйзамдарга (улуттук же ЕАЭБдин мыйзамдары) таянуу менен унга көзөмөл жүргүзүү керек экендиги кыйынчылыктарды жаратып жатат.

2017-жылдан тарта Кыргызстанга азық-түлүктүү, анын ичинде унду, импорттоо техникалык регламенттин (ТС) талаптарына ылайыктуулугу жөнүндө декларациясынын негизинде жүргүзүлөт. ЕАЭБ өлкөлөрү TR CU 021/2011 «Тамак-аш азыктарынын коопсуздугу жөнүндө» регламенттин талаптарына шайкештиги жөнүндө декларациясы менен Кыргызстанга унду экспорттогонго толук укуктуу. Бирок, байытылган унга техникалык регламент жок. Буга байланыштуу ЕАЭБде унду милдеттүү түрдө байытуу боюнча нормативдик талаптардын жоктугуну байланыштуу TR ББ 021 шайкештик декларациясы болгон байытылбаган унду Кыргызстанда сатууга тыюу салынбайт. ЕАЭБге кирбеген өлкөлөр милдеттүү түрдө экспорттогон унун каттоодон өткөрүүгө милдеттүү.

Коомчулукту маалымдоо

Байытылган ундуун пайдалары тууралуу коомчулуктун маалымдуулугу төмөн бойдон калууда, анткени өлкөдө коомчулукка жана башка кызықтаар тараптарга маалымат берүү стратегиясы жок. «Нан бышыруучу унду байытуу жөнүндө» мыйзамдын аткарылышын көзөмөлдөө боюнча отчетто (2017-ж.) респонденттердин 83,2% ундуун байытылган же байытылбаганын эч качан текшербей сатып алышаары аныкталган. Өкмөттүн № 234-р токтомуна жана 2019-2023-жылдарга Кыргыз Республикасындагы азық-түлүк коопсуздугу жана тамактануу программасына ылайык калкка жана башка кызыктар тараптарга байытылган ундуун артыкчылыктары жөнүндө маалымдоо иштерин жүргүзүү Айыл чарба министрлиги менен Саламаттыкты сактоо министрлигине жүктөлгөн.

Мамлекеттик кызматкерлердин байытылган ундуун аялдар менен балдардын темир жетишсиздигинен пайда болгон аз кандуулугунун жана тубаса кемтикеңдердин алдын алуудагы мааниси жөнүндө маалыматтарынын төмөндүгү, калктын жана мамлекеттик уюмдардын (ооруулар, мектептер, бала бакчалар, интернаттар, аскердик бөлүктөрү, пенитенциардык мекемелер) байытылган унга болгон суроо-талаптарынын аздыгынын бирден бир себеби болуп саналат.

Байытылган ундуун жеткиликтүүлүгүн көнөйтүү мүмкүнчүлүктөрү

1. 2021-жылдан тартып Мамлекеттик материалдык резервдер фондунда (ММР) сакталган дандын запасы бардык калктын 90 күндүк керектөөсүн камсыздоо үчүн көбөйтүлдү.
2. Унду байытуу үчүн премикист сатып алуу ММР Фондуун бюджетинде каралат, ал бардык ун комбинаттарга премикстерди сатып алуу үчүн айланма фондду түзүүгө негиз боло алат. ММР Фонду ун тегирмөндерди премикс менен камсыз кыла алат. Премикс жергиликтүү өндүрүүчүдөн ООО "Биовиттен"сатылып алынат.
3. ЕАЭБдин башка өлкөлөрү менен бирге ТР ББ 021-ге байытылган ун боюнча жоболорду техникалык регламентке киргизүү мүмкүнчүлүгү бар. Бул Кыргыз Республикасына байытылган унду гана экспорттогонго болот дегенди билдирет.
4. ЕЭК Коллегиясынын 2020 жылдын 29-сентябрдагы №121 чечими менен ЕАЭБ Тышкы экономикалык ишинин товардык номенклатурасына байытылган ун боюнча кошумча субпозицияр киргизилди. Бул четтөн алынып келинген ундуун байытылганын же байытылбаганын айырмaloого мүмкүндүк берет.
5. Ата мекендик ун комбинаттарынын унун жана импорттолгон ундуун үлгүлөрүн мезгил-мезгили менен текшерип туруу үчүн мониторинг системасын киргизүү зарыл. Буга жооптуу орган «Нан бышыруучу унду байытуу жөнүндө» Мыйзамдын 4-беренесинде так көрсөтүлүшү зарыл.
6. Тамак-аш боюнча маалыматтык системаларды, атап айтканда, кемчиликтердин реестри ишке киргизилген. Бул реестр саясий чечимдерди кабыл алууга, программаларды иштеп чыгуу үчүн далилдик базаны камсыз кыла алат. Тубаса майыптыгы бар адамдардын реестри фолий кислотасынын аялдардагы жетишсиздигинин периконцептуалдык мезгилде алдын алууга арналган стратегиялардын таасирин көзөмөлдөө үчүн өтө маанилүү.
7. Кыргыз Республикасы дүйнөлүк тамактанууну жакшыртуу (Scaling Up Nutrition) кыймылына 2011-жылы кошулган. Өлкөдө мамлекеттик органдарды, бейөкмөт уюмдарын, өнүктүрүү боюнча өнөктөштөрдү, илимий чөйрөнү жана бизнес-коомчулукту бириктирген Азық-түлүк коопсуздугу жана тамактануу боюнча Көп тараптуу Платформа (КТП) бар. Бул платформанын алкагында азық-түлүк коопсуздугун камсыздоого катышкан тараптардын аракеттери өзара координацияланат.

“

«Биз элге байытылган ундуун мааниси жөнүндө түшүндүрүү иш-чараларды жүргүзбөйбүз. Биз мындаи иш-чараларды зарыл эмес деп эсептейбиз».

Мамлекеттик кызматкерлер менен болгон маектерден, 27-июль, 2022-жыл

”

Сунуштар

Төмөндөгү сунуштар тиешелүү жана кызыктар болгон тараптар тарабынан белгилүү мөөнөттө жүзөөгө ашырыла турчу иш аракеттер.

Кыска мөөнөттө аткарылуучу иш аракеттер

- Кыргыз Республикасы үчүн байытылган ундуң микроэлементтердин жетишсиздигинин жана аялдар менен балдардың аз кандуулук жана тубаса кемтик оорулырынын алдын алуудагы мааниси жөнүндө илимий негиздемеси даярдалсын жана ТР TS 021 керектүү толуктоолорду киргизүү зарылчылыгын тастыктоого ДСУнун, Бүткүл дүйнөлүк азық-түлүк программасынын, ЮНИСЕФтин (Саламаттык сактоо министрлиги) эксперттери тартылсын.
- Кыргызстандын байытылган унду гана колдонуу боюнча позициясын бекемдөө үчүн эл аралык көз карандысыз экспертердин катышуусу менен ЕАК мүчөлөрүнүн жумушчу жолугушууларын уюштурууга көмөк көрсөтүүсүн сурал Өнүктүрүү боюнча өнөктөштөргө кайрылуу зарыл.
- Кыргыз Республикасынын «Нан бышыруучу унду байытуу жөнүндө» Мыйзамынын аткарылышы Азық-түлүк коопсуздугу жана тамактануу боюнча Советте каралып тийиштүү чечимдерди кабыл алуу зарыл (Айыл чарба министрлиги).
- Кыргыз Республикасынын «Нан бышыруучу унду байытуу жөнүндө» Мыйзамына кийинки максттарды ишке ашыруу үчүн толуктоолорду киргизүү мүмкүнчүлүгүн карап көрүү:
 - укуктук көрсөтмөлөрдү так түзүп, алардын конкреттүү механизмдерин, аткаруу жана аткарылышын контролдоо боюнча жооптуу органды аныктоо;
 - мыйзамды ишке ашырууга катышкан мамлекеттик органдардын жоболорун «Нан бышыруучу унду байытуу жөнүндө» Мыйзамына шайкеш келтирүү;
 - коммерциялык эмес уюмдар Мыйзамдын аткарылышына мониторинг жүргүзүп, көз карандысыз маалыматты даярдоо (Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши).

Орто мөөнөттө аткарыла турчу иш аракеттер

- Министрлер Кабинетине ЕАЭБ менен болгон Келишимдин 29-беренесине ылайык улуттук кызыкчылыштарды жетекчиликке алуу менен ТР TS 021/2011гө өзгөртүүлөрдү киргизүү сунуш кылышат жана ЕЭК Коллегиясына же ЕЭК Кеңешине процедуралык эрежелердин 81-82 беренелерине ылайык ушул маселени кароону ишке ашыруу.
- Калк арасында, өкмөттүн тиешелүү органдарында жана чечимдерди кабыл алуучу кызматкерлердин арасында байытылган унга болгон суроо-талапты жаратуу үчүн улуттук коммуникация стратегиясын иштеп чыгуу (Саламаттык сактоо министрлиги, Министрлик Айыл чарба).
- Иштеп жаткан ун өндүруучу ишканалардын өндүруштук кубаттуулугун кайра карап чыгуу жана алардын муктаждыктарын аныктоо.
- Байытылган ундуң сапатын тышкы жана ички контролдоо процессин камсыз кылуу; анын ичинде премиксти сатып алуу жана сактоо, тиешелүү жабдуулардын болушу жана эсепке алууну жөнгө салуу.
- Байытылган ун менен милдеттүү түрдө камсыз кылуу (Билим берүү жана илим министрлиги, Эмгек, социалдык коргоо жана миграция министрлиги, Саламаттыкты сактоо министрлиги, Юстиция министрлиги, Коргоо министрлиги, Ички иштер министрлиги, УКМКнын алдындагы чек ара кызматы).

Узак мөөнөттө аткарылуучу иш аракеттер

- ун өндүрүүчүлөр үчүн мамлекеттик бюджеттин эсебинен премикс сатып алуу жана/же жүгүртүү капиталын түзүү сыйктуу экономикалык стимулдарды түзүү каралсын (Министрлер Кабинети).
- Калктын деңгээлинде байытылган ундуң таасирин үзгүлтүксүз мониторинг жүргүзүү камсыз кылышын.